

PÉCSI GYÖRGYI

„hát szemből, Halál!”

Egy kései Szilágyi Domokos-vers összetett kérdései

„Ha már / halni kell: hát szemből, Halál!” – írja Szilágyi Domokos a *Héjjasfalva felé* című – számomra egyik legizgalmasabb – kései versében. A vers először 1973-ban a szegedi Tiszatáj folyóiratban jelent meg, egy esztendővel megelőzve az erdélyi költő tragikus halálát, kötetben azonban már csak a posztumusz *Tengerparti lakodalomban* (1978), olyan jelentős, a költőszerepet újraértelmező költemények mellett, mint az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* és a Radnóti Miklós mártírhalálát idéző *Törpe ecloga*.

A verscím, *Héjjasfalva felé* nyilvánvalóan a szabadságharc egyik utolsó csatájában mártírhalált halt Petőfire utal, de hangsúlyosan nem halálára, hanem az üldözői elől – talán – még a megmenekülés reményével futó költőre. A magyarországi olvasóban – kiskoláskori élmény rögzülése – úgy él, hogy Petőfi Segesvár mellett halt hősi halált, az erdélyi, romániai olvasók azonban az 1956-os helyszíni kutatások óta pontosabban ismerik a (valószínűsíthető) helyet: Fehéregyháza és Héjjasfalva között, Héjjasfalva felé menekülve, a kukoricásban döfte le egy cári dzsidás. Belénk égett a legenda, Petőfi, a nemzet legnagyobb költője versei jövendölése szerint nem ágyban, párnák közt, hanem a világszabadságért vívott diadalban halt hősi halált.

A verscím tehát a menekülő, még élő költőre utal, és valóban, mindjárt a felütés roppant feszült, drámai pillanatot ragad meg: „Lihegve fordult vissza. Már / ha itt vagy: hát szemből, Halál!” Már tudja, hogy nincs menekvés, meg fogják ölni, de a legutolsó pillanatban még szembefordul gyilkosával. A négy, számokkal jelzett egységre tagolt, páros rímű nyolcas sorok nagyjából egy szimbólumokban, allúziókban, vendégszövegekben pazar, könnyedén követhető és értelmezhető történetet mesélnek el, az utolsó egységnél azonban zavarba ejtő aposztrophé, törés áll be, és egészen más gondolati irányba fordul és fejeződik be a költemény. És tulajdonképpen ettől a meghökkentő töréstől emelkedik meg és válik igazán izgalmassá a mű.

PETŐFI ERDÉLYBEN

Romániában szorosan a politikai viszonyok szerint változott a mindenkori Petőfi-kép. 1945–48-ban erős politikai hátszéllel egy baloldali harcos, világforradalmár Petőfit kreált a kultúrpolitika, az ötvenes években pedig egy szimplifikált népiesség, stíldemokratizmus elvárásaként a fiatal költőket – ahogy Kányádi Sándor mondta – „egyenesen Petőfi zászlajára eskették”. A romániai Petőfi-kép majd a sztálini olvadással töltődik fel emberi tartalommal. 1956 augusztusában magyar és román szakemberek részvételével kutatások folytak Fehéregyháza mellett, hogy minden kétséget kizáróan megállapítsák Petőfi halálának tényét és helyszínét. Magyarországról Dienes András, Barta János és Nyilassy Vilmos, Romániából mások mellett Szabédi László vett részt a feltárásban. A kutatócsoport 1956. szeptember 1-jén kiadott sajtóközleményében megerősítette, hogy bár a

költő holttestét nem sikerült megtalálni, a közvetett bizonyítékok alapján bizonyosnak tekinthető, hogy Petőfit Fehéregyháza és Héjjasfalva között, a Héjjasfalvához közeli Ispánkút mellett ölték meg a cári csapatok. A nagy visszhangra lelt bejelentésnek különös glóriát adott az a tény, s ez erkölcsileg, lelkiileg megerősítette a kisebbségi magyarság nemzeti önérték-tudatát, hogy a „legnagyobb magyar költő” éppen Erdély földjén áldozta életét a szabadságért; Petőfi halálában került szív-közelbe az erdélyi, romániai magyarsághoz. (Székelykeresztúron állítólagos sírját ma is gondozzák.)

Az 1956-os magyarországi forradalomhoz kapcsolódó, kapcsolható romániai megmozdulásokat általános megtorlás, elrettentés követi, és bár kiváló román írók is méltatják Petőfit, tankönyvekben is megjelennek gondosan (elő)válogatott versei, ismét háttérbe kerül a nemzeti szabadságharcért mártírhalált halt Petőfi-kép, a kultúrpolitikai tartózkodás csak a hatvanas évek végi enyhültebb politikai légkörben változhat meg, majd az évfordulós ünnepek alkalmi fölerősítik a kultuszt. 1969-ben, a költő halálának 120., és 1973-ban, születése 150. évfordulóján nagyszabású megemlékezésekre kerül sor Romániában.¹ 1969-ben a költő valószínűsíthető halála közelében, a Héjjasfalva melletti Ispánkútnál emlékművet is fölállítanak. Valamennyi romániai magyar lap megemlékezik az évfordulóról,² hiánypótló köteteket adnak ki. 1969-ban Lászlóffy Aladár tanulmányával megjelennek Petőfi összes versei, s ugyan a „romániai cenzúrákötetelményekhez” igazítva, de 1972-ben a Kriterion Kiadó harminchatezer példányban kiadja Illyés Gyula *Petőfi* című nagy ívű esszé-monográfiáját is. Petőfi erdélyi vonatkozását pedig Dávid Gyula és Mikó Imre dolgozza fel, kutatásuk eredményét a *Petőfi Erdélyben* című könyvben teszik közzé 1972-ben.³

Székely János egy 1969-ben írt esszéjében pontosan összefoglalja, halálában miként vált költői és emberi eszménnyé Petőfi.

„A fehéregyházi csataterőről fogolyként elhurcolt vagy álruhában menekülő Petőfi Sándor elviselhetetlen látvány, elképzelni sem tudok szármalmasabbat. Ismétlem: nem irodalmi, hanem valamilyen más szempontból. Mert abban a pillanatban, amikor egy bizonyos kukoricás sarkán eltűnt a költő, valaki más, egy óriás, egy szellemalak, amolyan mitikus személy lépett elő helyette [...]. Petőfi Sándor több, mint költő. Halálában vált többé. [...] Jelképpé, szimbólummá, mitikus személlyé változott, nem elsősorban költészete, hanem költészetével tökéletesen egybehangzó élete, s életét makulátlanul lekerekítő halála által. [...] Együtt növekedett az ügyel, már életében képviselőjévé változott. És amikor az ügy veszélybe került, ő is vállalta a veszélyt. Nem lelkesen, nem hejhujázva, mint kiderült, hanem gyötörődve és vonakodva, s végül szinte akaratan kívül odalökve, de mégiscsak vállalta. És amikor az ügy elbukott, az eszme kihuny: ő is vele halt. [...] Petőfi, aki megszületik és meghal, s maga a szabadság születik meg és pusztul el személyében. És ezt az egész nép így érzi. Hát nem borzongató, hogy ilyen fontossá, emberfelettivé, ennyire eszmévé válhatott? [...] Sok erőteljes és jellegzetes hőst teremtett az évszázadok során epikánk, de sehol, Jókaiban sem található az övéhez hasonló makulátlan sors. Pedig hát Petőfi valóban élt... olyan életet élhetett, amely lényeges ponton soha és sehol nem került ellentmondásba meggyőződésével.”⁴

DILEMMÁS PETŐFI

A református papi nagycsaládban született Szilágyi Domokos egy, a szatmárnémeti kollégiumból a szülőknél írt levelében panaszolja, hogy a Petőfi-divat diák-társai körében is háttérbe szorítja Arany Jánost, a mives költőt, a nyelv nagymesterét. A gimnazista Szilágyi kulturális, irodalmi háttérét és érzékenységét az ott-honról hozott bibliás-zsoltáros és az Arany János-i idea határozza meg, s ezek mindvégig relevánsak maradnak. Idegenkedett Petőfitől – nemcsak a kor által ráruházott szerepétől, de költészetétől is. Petőfi nyelvi egyszerűsége, közéleti harsánysága tartózkodóvá tette költészete iránt, s hasonlóan, harsánysága, heves gesztusai miatt nem szólítja meg Ady költészete sem. Nemzedékével együtt „a líra: logika” József Attiláját választja eszményül, a legkorábbi versek pedig határozott nyugatos (Radnóti, Szabó Lőrinc) vonzalomról tanúskodnak.

Mindazonáltal Petőfi nagyon is, túlságosan is benne volt a korban, és benne a romániai magyar közösségben. Természetes, hogy Szilágyi Domokost is megérinti a Petőfi-kultusz. Tagadhatatlan, hogy a szabadság-szerelem mélyen összetartozó értelmezése korai köteteiben rokonságot mutat Petőfi eszményével (*Álom a repülőtéren – Szerelmes versek a szabadsághoz; Kis szerelmes himnuszok*). Sőt, a szintén a hatvanas évek elején írt, de be nem fejezett *Bájjengzet-koszorú* című vígeposzának helyzet- és jellemkomikumában, nyelvi fordulataiban meghatározók a Petőfi-reminiszcenciák (*A helység kalapácsa*), bár úgyennyire Arany Jánoséi is az *Elveszett alkotmánnyal*. Ugyanitt vendégszövegekkel, allúziókkal megidézi Csokonait és Berzsenyit is, eljátszva a nyelvújítás előtti poétikai örökséggel – a fiatal költő tehát „tanulja” a magyar költészeti hagyományt. Szilágyi Domokos e kivételes hagyománykövetési próba után szakít Petőfi poétikai örökségével, ellenben a költői, emberi sors, a költőhalál és a szerep betölthetőségének gondolata a hatvanas évek második felétől, végétől visszatérően néhányszor éppen Petőfihez kapcsolódik.

A *Láz enciklopédiája* kötet (1967) (*Őrültek*) című versében fájdalmas ironikus éllel, legendátlanítva idézi meg Petőfi emberi halálát („tengeriföld: egy verselő / kamasz – szegény – hogy búvik a / mocsok, mocsok halál elől! / de megtalálja a pika – –”) – az ironikus, groteszk haláltánc látomásában mindenkit egyformán elnyel a föld, Shakespeare-t, Milton, Villont, Petőfit, a legnagyobbak világmegváltó hite sem képes megváltoztatni a világ gonoszságát. A halál elől menekülő Petőfi kamaszhalála itt még csak a közismert mártírhalál toposz fájdalmas iróniája, de nem Szilágyi személyessé vált élménye. Ahogy egy másik, 1969-re datált, kötetben meg nem jelent (talán megrendelésre írt alkalmi) versében sem, melyben protest pátozzsal a szóhoz való halálos hűség példájaként emlékezik Petőfire: „Igen, még annak a / bárgyú olajképnek is van igaza / – bármekkora giccs –, / melyen kardja hegyét önvérébe mártván / írja búcsúsort a fiatal Petrovics!” (*Kamaszkor*).

A hatvanas évek vége felé azonban összetalálkozik, összeérik Szilágyi személyes költői érdeklődése az évfordulók körül föllobbanó Petőfi-alak mártírhalál-kultuszával. Szép és megrendítő példája a *Nem tanítottak meg* (*Fagyöngy* kötet, 1971) című létbölcséleti költeményben a költő rettenetes halálára való emlékezés: „ne bántsátok, mert él / és ezzel már megszenvedett / megszenvedte a kínszenvedést” – a szóbeszéd szerint, Illyés említi Petőfi-könyvében, Petőfit is élve dobták a sírgödörbe, s ő még visszaszólt volna: „Ne bántsátok, élek!” Ez már Szilágyi mélyen személyes Petőfi-értelmezése. Nem a költőt, még kevésbé a legendává vált mártírköltőt idézi meg, hanem a létbe vetett, az életet kinnal, fájdalom-

mal élő tiszta egzisztenciát. S végül talán legutolsó költeménye, a *Dadogás* (1976) ismét Petőfi-citátum: „A szó dadog, a muzsika beszél, / beszél a fákkal a bús őszi szél” – kísérteties a párhuzam a magánéleti boldogságra rátaláló, a szabadságharc vesztes csatájában mártírhalált halt Petőfi és a között a Szilágyi Domokos között, aki szintén akkor kerül a „szemből halál” közelségébe, amikor magánéleti nyugalomát megleli.

SZEMBŐL, HALÁL

Szilágyi Domokos az 1972-es emlékévé, a megélenkülő Petőfi-kultusz körüli időben a segesvári csatában hősi halált halt, illetve a menekülés közben meggyilkolt Petőfi emlékezetére két verset is írt, a *Szemből, Halál* és a *Héjjasfalva felé* címűeket. A két Petőfi-vers a *Tengerparti lakodalom* posztumusz kötetben egymás után jelent meg, megengedve, hogy párversről van szó, ezeket pedig az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* című opus követi. A szabadságharcot megidéző három vers a kötet közepére került, mintegy kijelölve a hátrahagyott költemények súlypontját. A három vers együttozása arra az értelmezésre hajaz, hogy ugyan a szabadságharc elbukott, s bár a költők, úgy Petőfi, mint Vörösmarty, eszményük, ideáik bukását és kudarcát élték meg, emberi áldozatukat, életművüket az utókor értelemmel töltötte és tölti fel (s ugyanezt a keserű tanulságot közvetíti a kötetzáró Radnóti-vers, a *Törpe ecloga* is).

A *Szemből, Halál* valószínűleg alkalmi vers, a legenda megerősítése, megfelel a méltó ünnepi elvárásnak: a nemzet emlékezetében élő, kétely nélküli, makulátlan sorsú, legendásított költőalak vízióját rajzolja meg. Azt a diadalmas, glóriás Petőfit, akit az utókor látni szeretett: beteljesítve önnön jóslatát, versei szerint, a harcmezőn halt hősi halált a szabadságért („a tett / váltott igévé”), aki a mártírsorsot tudatosan vállalva, morálisan a legutolsó pillanatban is legyőzője fölé emelkedik: „S akkor a fiú hirtelen megáll / (a civil őrnagy) –: Hát szemből, Halál!” A tárgyias leírás drámai tömörséggel rögzíti Petőfi életének utolsó pillanatait, de finoman meg is emeli: menekül ugyan, de gyalogosan, „az apostolok lován”, az „elvégeztetett” ige pedig – Jézus utolsó szava a keresztfán – kételymentesen a krisztusi megváltás eszmény magasába emeli. A versben föl villan az eszme bukásának gondolata, de azonnal hárít is a narrátor: „Mert tett a szó, ó, tett, igen, / csak orra bukik macskaköveken, / s nem fegyver, csak fegyvernyi gondolat / buktatja orra jobb egek alatt” – a szabadságharc bukását előidéző „fegyvernyi gondolat” belső árulásra, megosztottságra, gyávaságra, hitvány emberi magatartásra, de semmiképpen nem az eszmény bukására utal.

A *Szemből, Halál* a legenda megerősítése, a *Héjjasfalva felé* viszont a reálisabb Petőfi-kép, nem az emelkedett pillanatot, hanem a menekülőt, majd a halállal közvetlenül szembefordulót idézi meg, aki – ahogy Illyés írja a *Petőfi* című esszékönyvében – életében legutoljára gyilkosát látta. Szilágyi itt sem demitizálja, profanizálja a nemzet számára eszmévé vált Petőfi-képet, de az érdekli, hogy a dzsidások elől az életéért futva mit gondolhatott, hogyan élhette meg eszményi bukását, s hogyan viszonyult saját, biztosan bekövetkező halálához.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a *Héjjasfalva felé* nem Romániában, hanem Magyarországon, a Tiszatáj folyóiratban jelent meg. Talán nem indokolt jelentést tulajdonítani ennek a ténynek, lehetséges, hogy Szilágyi a jelentős verssel csupán magyarországi jelenlétét akarta megerősíteni (és figyelmes gesztust tenni a

szerkesztő Ilia Mihály felé), de az is elképzelhető, hogy az erdélyi, romániai magyarság ünneplő lelkületét nem akarta karcolni...

HÉJJASFALVA FELÉ

A vers első olvasatra egyszerűnek, átláthatónak tűnik. A négy számozott szakaszra osztott költemény négy variáció az ellenségtől űzött költő futására, majd halálára a Héjjasfalva felé vezető úton. A rejtett narrátor a vers legutolsó öt strófájáig tárgyias leíró módban beszél, illetve a tárgyias leírásba megszólításokat épít be. Az előbeszéd egyértelműségével megszólaló szöveget a vendégszövegek és az allúziók, illetve a nézőpontok váltása és az idősíkok keverése ruhazza fel többletjelentéssel.

A *Héjjasfalva felé* versnek két fontos értelmezése is készült. Spira Veronika⁵ is, Láng Gusztáv⁶ is siratóénekek, gyászénekek mondja a verset. Spira szerint magyar irodalomtörténeti kontextusban két Arany János-költemény, „az *Emlények* és a *Harminc év múlva* 20. századi jelentéseket hordozó parafrázisa”. Láng Gusztáv pedig, hogy „A parafrázisversek közül talán a legegyszerűbb; mindössze az *Egy gondolat bánt engemet* utalásait kell felismernünk benne ahhoz, hogy megértjük célzatát: a költő nem azért halt meg, amiért élt; a »szemből, halál« méltósága lényegében sziszifuszi gesztus (a szó camus-i értelmében), a »méltatlan« abszurditás elhárítása egy »méltó« abszurditás kedvéért. Figyelmet érdemel azonban – teszi hozzá –, hogy ez az »egyszerű«, mondhatni, allegorizáló szöveggöwiség is meghosszabbodik az időben, a lehetséges jövőbeli költőhalálok távlata felé, amikor a befejező sort József Attila *Ódájából* kölcsönzi a vers.” A vers alapüzene- te kétségtelenül az „Egy gondolat bánt engemet / Ágyban, párnák közt halni meg!” elképzelt heroikus mártírszerepének visszavonása, de – ahogy Spira Veronika jelzi – „fontos szerepük van más idegen szövegeknek is, így az *Ómagyar Mária-siralomból* vett »fugva-husztuzva« szavaknak és [...] néhány reformkort (*Himnusz*) idéző nyelvi utalásnak (»tenhazád«, »elátkozád« stb.), sőt egy Apollinaire-parafrázisnak is (»Mért fut az élet a bolond«).”

A *Szemből, Halál* dicsőítő ének, heroikus pózban örökíti meg a versei szerint meghaló költőt, a *Héjjasfalva felé* pedig Petőfi halálközeli pillanatainak megrendült víziója, s egyúttal az általa képviselt örök emberi és egyetemes költészeti értékek fölmutatása, azaz gyászének, siratóének. Bár üzenetük kontrasztban áll egymással, a két vers szituációja, epikus tartalma lényegében megegyezik. Mindkét vers szituációja, valóságtartalma közelebb áll Illyés realisabb Petőfi-képéhez, mint Arany János személyes siratóihoz, sőt, megkockáztathatjuk, hogy szöveg-előzményük valószínűsíthetően Illyés Gyula nagy ívű *Petőfi* könyve. Mindkettő olyan epikus mozzanatokat tartalmaz, amelyeket Illyés megemlít: a cári csapatok ellentámadásának időpontja (öt óra); „Potomság” – Petőfi utolsó ismert szava; „oh, mon fils” – Bem szólította így a költőt; s aztán: a Heydte-jelentés részletei. A segesvári osztrák helyőrség ezredese a csata másnapján szemlét tartott a csatatéren, egy pantallóra vetkőztetett civil ruhás halottat látott – fehér ingét leszedték, értéktelennek tartott papírjai szétdőlvén hevertek. Heydte jelentése alapján vált elfogadottá, hogy Ispánkút közelében Petőfi szembefordult üldözőjével, szemből érte a halálos lándzsadöfés.

Láng Gusztáv szerint a vers elsősorban az *Egy gondolat bánt engemet* Petőfi-vers parafrázisa. Camus-i egzisztencialista közelítésben „élni csak azért érde- mes, ha van, amiért meghalni is hajlandó az ember. Válaszolni tehát arra kell,

hogy azért halt-e meg a költő, amiért élt, és azért élt-e, amiért meghalt.”⁷ Megállapítását az első három részre érvényesnek vélem, ezekben a vers világvonatközásban teszi föl az eszményért föláldozott élet és a szerep betölthetőségének kérdését.

Az első három részben a narrátor leíró módba beszél Petőfiről, a tárgyias leírásba megszólításokat, áldialógusokat épít be, reflexióiban pedig az utókor morális állásfoglalását fogalmazza meg. Az első, leghosszabb részben a narrátor a halál elől, a halál felé futó költő alakját idézi meg, a menekülő, majd visszaforduló és a halállal szembenező pillanatot. A versszakasz azt sugalmazza, hogy Petőfi személyes mérlege nem lehetett más, mint hogy halála előtti pillanataiban felismeri, minden hite illúzió volt, ám ebben a tragikus felismerésben sem tagadhatta meg eszményeit, s a végzetes pillanatban szembefordul gyilkosával „Nem ágyban, nem párnák között, / De így se!” (Láng Gusztáv). A második rész a csata helyszínét követő szemle víziójával, az elhagyott, temetetlen holttest és a körötte szétszórt papírok képével indul. A narrátor kontrasztot állít az ismeretlen, társadalmi szerepétől megfosztott („levetkőztetett”), tehát jelentéktelen holttest és Petőfi szellemének jövőbeni felmagasztosulásával („Örök plebejus: Ő az úr.”). A szakaszba váratlanul a narrátor egy másik értelmezési síkot emel be, előkészítve a negyedik, nagyobb rész egzisztenciális lét- és halálértelmezését: „Hisz úgyis örölte a láz” – Petőfi élete mártírhalál nélkül, önmagában is olthatatlan kínszenvedés, s ilyenképpen mártírhalála – ahogy a *Nem tanítottak meg* című versben korábban írta – tulajdonképpen megváltás a szenvedéstől. A harmadik részben ismét a Héjjasfalva felé tartó úton látjuk Petőfit, már nem a futva menekülőt, hanem állóképszerűen, a leszúrása előtt és a leszúratás pillanatában. Az első részben már felbukkant a gyilkoló kozák alakja, ott egyediként szólította meg a narrátor: „(Nemcsak ő s hona: tenhazád / is vérzik itt – tudod, kozák?)”, a harmadik szakaszban Petőfi megölését az *Ómagyar Mária-siralomból* beemelt kifejezések bevonásával világjelenséggé konfigurálja: „S reménytelen szerelmese // a szabadságnak. Lásd, kozák, / a tiédnek is. Elátkozád, // »fugva, husztuzva« – és ölod.” Petőfi a magyar sorsköltészet szimbóluma és az egyetemes értékekért a mindenkori üldöztetést föl vállalók jelképe is, ekként emelkedik a krisztusi sors magasságába, s az utolsó sorokban ebben a szerepében magasztosul fel: „Kortársaid legjobbát / döfi át bosszuló pikád.”

A negyedik rész ismét a költő Héjjasfalva felé futásával indul, majd, olvasatomban, megtörik a vers. Eddig a pontig ragaszkodott a narrátor a valószínűsíthető történeti hűséghez, pontosságához, itt azonban fordulat áll be a szövegben, a tárgyias, reflexív fegyelem mögül megszólal az alanyi költő:

*Napszállta? – már ki éri még?
Még visszanéz. Szalad. Liheg.*

*Van út – kiút nincsen. – Ha már
halni kell: hát szemből, Halál! [itt törés keletkezik!]*

*Szemből, szívem, egyem, valóm,
Hadd lássalak még meghalón.*

*Érezzelek, tapintsalak.
Aztán nincs már kín, nincs salak,*

*verejték, szégyen, semmi gond.
Mért fut az élet, a bolond?*

*utolsó percig! – Nincsen ír rá,
toll, tinta, kéz, mely leírná,*

*agy, hogy fölfogja, lássa szem,
„El vagyok veszve, azt hiszem.”*

Az egyes szám első személyű, alanyi megszólalással az előző három, viszonylag egyszerűen dekódolható rész szövegáradása hirtelen megszakad, aposztrophé, zavar keletkezik, nem a szövegben, hanem a szituációban (J. Culler). A „Van út – kiút nincsen” váratlanul egy korábbi Szilágyi-versre alludál: „Halál elől meghalásba menekül, aki él – Út-e az út, mely nincsen?” (*Bartók Amerikában*). Az évtizeddel korábban írt Bartók-vers szerint mély lelki válságában, az ellehetetlenült, méltatlan, vállalhatatlan életre adott válaszként Bartók előtt is fölillant az öngyilkosság gondolata, de krízisét legyőzve az alkotás, teremtés hitével fölülemelkedett a halálon. Bartók választhatta volna a halálba menekülést, Petőfi viszont már nem *választhatja* a halált, mert az visszavonhatatlanul adott. Egyetlen választása van: az utolsó pillanatig, valamiféle csodában bízva, még próbál menekülni, vagy belátva végzetét, szembefordul gyilkosával – Petőfi, amíg a megmenekülés még reális lehetőségnek látszott, futott, amikor ellehetetlenült, dacosan, büszkén a Halál kihívója lesz: „Ha már / halni kell: hát szemből, Halál!”

Eddig tudtuk, hogy narrátor, külső személy egyes szám harmadik személyben beszél Petőfiről, de hirtelen megzökken a szituáció. A narrátor előlép leíró-értelmező pozíciójából, alanyi megszólalásra, egyes szám első személyre vált („Szemből, szívem, egyem, valóm, / Hadd lássalak még meghalón”), viszont rejtve marad, hogy kiről, kire, mire vonatkozik vallomása. Spira Veronika olvasata szerint „A meghalón melléknévi igenév kettős értelmezést tesz lehetővé, attól függően, kire értjük, Petőfire vagy a beszélőre. Ha az alany Petőfi, a szöveg jelentése: »Hadd lássam még egyszer, ahogy a halállal szembefordulsz.« Ez a jelentés a vers fő témája. E gesztus szépsége az etikai tartalmában van. A már mindent tudó, a lét abszurditását értő hős utolsó gesztusával is őrzi az emberi lét méltóságát. [...] Ha azonban az igenév alanya a beszélőre [Szilágyira] vonatkozik, a szöveg jelentése a gondosan titkolt halálra készülődésről árulkodik: »Hadd lássalak még egyszer, a világtól búcsúzó, halódó állapotomban, mielőtt – hitemet a megváltásban elvesztvén – szembefordulok a magam halálával. Ez az ambigvitás emeli a »meghalón« állapotát a »Héjjasfalva felé« szinonimájává, és értelmezi át az életet, a halódást és a halált egymás szinonimáivá.”⁸

Ez az értelmezés elfogadható, az ambigvitás szépsége, hogy egymásra íródik e kettős optika, mely viszont azt is megengedi, hogy a „Hadd lássalak még meghalón” megszólítás magára a Halálra vonatkozhasson, vagy – olvasatomban: vonatkozik. Szilágyi nagybetűvel írja, tulajdonnevesíti a Halált – ha már objektíve nincs menekülés, nincs további haladék, de nem is érdemes tovább futni (élni), látni akarja a Halált magát. (A halállal való szembenézés a kései Szilágyi-versekben visszatérő motívum, legszebben a *Felezőidő* című versében: „Ébren találjon a felezőidőm.”⁹) Az utolsó pillanatokban kizökken az idő, megszűnik a reálissal a kapcsolat, metafizikai, transzcendens tér keletkezik. Ez a pillanat, az élet és a halál összesűrített pillanata – létbúcsú. A létbúcsú sűrített pillanatában már nem a dacoló költőt vagy a reményét vesztett menekülőt látjuk, hanem a minden sze-

repétől eltávolodott tiszta egzisztenciát; már nem mérlegel, itt, ekkor a teljes életet egyben látja kudarcnak, ezért számára a halál megszabadulás: „nincs kín, sálak, // verejték, szégyen, semmi gond” – és, mintegy önként, felajánlkozva, átadja magát a Halálnak. Az „El vagyok veszve, azt hiszem” záró sorral azonban sejtelmesen kétségbe vonja a halál megszabadító voltát, a legutolsó pillanatban a halál, a szemből halál is leveretés, alulmaradás.

A vers befejező sora a legsejtelmesebb, egy jelölt József Attila-vendégszöveg: „El vagyok veszve, azt hiszem.” A sor a kései József Attila-versek, a „le vagyok győzve, győzelem, ha van”, a „már halálom is hasztalan” (*Ime, hát megleltem hazámat*) hangulatát, reményvesztettségét sugallja. Szilágyi Domokos racionális költő, még merészen szabad asszociációsnak látszó társításai is okszerűek. Az idézett József Attila-sort a költő az *Ódából* vette át – s ezzel meglehetősen zavarba hozza olvasóját. Miért az *Ódából*, s miért nem a reménytelen, a világtépileg, érzelmileg rokonabb kései József Attila-versek valamelyikéből? Pusztán azért választotta volna ezt a sort, mert hangulatilag, logikailag ez illeszkedik a vers végére? De zavaró az Apollinaire *Mirabeau-híd* versének citálása is: „Miért fut az élet a bolond”. Hogy kerül ide, a halálpillanatba, a létbúcsúba a szerelem múlása, búcsúzása?

Az *Óda* szerelmes vers, elfogadott értelmezések szerint a szeretkezés ritmusa írt költemény. Az *Óda* 5. szakaszában a „te egyetlen, te lány / bölcső, erős sír, eleven ágy, / fogadj magadba” szöveg a beteljesülésre, az orgazmusra utal – amit kiürülés, ürességérzet követ: „(Milyen magas e hajnali ég! / Seregek csillognak érceiben. / Bántja szemem a nagy fényesség. / El vagyok veszve, azt hiszem. / Hallom, amint fölöttem csattog, / ver a szívem.)” – József Attilánál a beteljesülést követő ürességérzetet, világból való kizuhanást megbékélés, harmónia, kóda követi (*Mellékdal*): „(Visz a vonat, megyek utánad, / talán ma még meg is talállak, / talán kihűl e lángoló arc, / talán csendesen meg is szólalsz: // Csobog a langyos víz, fürödj meg! / Ime a kendő, törülközz meg! / Sül a hús, enyhítse étvágyad! / Ahol én fekszem, az az ágyad.)”

A *Héjjasfalva felé* versben Szilágyi „szívemnek”, „egyemnek” nevezi a Halált. A megszólítás borzongatóan egybecseng a *Pogány zsoldárok* című szerelmes vers ciklusának 4. szakaszával (*Felezőidő* kötet, 1974): „Egyetlenem, édes halálom! / egy-mindenemet fölkinálom, [...] s mint ki végső nyugalmat kíván, / téged szólítván, téged híván, / egy-életemet fölkinálom, / egyetlenem, édes halálom” – a kedvest szólította édes halálomnak a költő. Szilágyi protestáns neveltetése, puritanizmusa oly mély, hogy életművében nemcsak szexuális, de erotikus tartalmú verset talán ha egyet-kettőt találunk. A *Pogány zsoldárok* is testetlen, eszményi kedveshez szólnak. Különös, hogy ugyanúgy „egyemnek” (egyetlenemnek) szólítja a halált a *Héjjasfalva felé* versben, ahogy a kedvest meg „édes halálomnak” hívja a *Pogány zsoldárok*ban. De talán megkockáztathatjuk, hogy kivételesen rejtett erotikus utalást fed a szerelem–halál fogalom azonossága, abban az értelemben, ahogyan a franciák kifinomultan az orgazmust „kis halálnak” (*la petite mort*) nevezik. A gyönyör tetőfokán pár pillanatra kómaszerű állapotba kerül a szeretkező ember, olyan, mintha meghalna – azaz a gyönyör és a halál tökéletesen lefedi egymást, s ebben az értelemben nevezheti Szilágyi „édes halálomnak” szerelmét. Ha (feltételezzük) tudatosan választotta az *Ódából* a záró sort Szilágyi, akkor valami olyasmit jelenthet a verszárás, hogy a nagy halál „élménye” hasonló lesz a kis haláléhoz – a *la petite mort*-hoz –, beteljesülés, misztérium. Csakhogy a nagy halál megtörténte után, Héjjasfalva felé, elmarad az elcsendesülés, a megbékélés, a kóda.

„A modern Krisztusok, s ezek sorába tartozik Szilágyi szerint Petőfi is, haláluk előtt már tudják, hogy a lét abszurd, a megváltás illúzió. Sorsuk azonban a többi létezőtől is megkülönbözteti őket, mert az abszurditás felismerése után nem vesztek el etikai tartásukat, hanem szembefordulnak a halállal” – Spira Veronika megállapítását a vers I–III. szakaszára egyértelműen érvényesnek vélem, a IV. szakaszban azonban, olvasatomban, tisztán egzisztencialista értelmezésben fogalmazódik meg a kérdés: volt-e, van-e értelme a küzdésnek, egyáltalán az életnek, ha az ember magával a Halállal áll szemben? A II. részben: „Halál, ó, szörnyű uzsorás! / – Hisz úgyis örölte a láz, // a lelki, a testi” – a narrátor kegyelmi halált fölillantó sorai összecsengenek Szilágyi több kései versének fájdalmas tapasztalatával, miszerint nem az a legrettenetesebb, hogy meg kell halni, hanem hogy addig is élni kell: „ne bántsátok, mert él / és ezzel már megszenvedett / megszenvedte a kínszenvedést” (*Nem tanítottak meg*); „Anyám, midőn világra hoztál, / apolgatva is megátkoztál! /.../ miért nem születtem impotensnek! / én, a pucér életre-tárt! // S miért szültél velem halált!” (*Vád*); „Egy gyógyszer a föld / annak, ki tántorog a létben, / mert sose szült és sosem ölt” (1974). „Mért fut az élet, a bolond?” – A halálpillanatban a tiszta egzisztencia életből való távozása *etikailag már semleges*; nyitott a saját halálra. A halál megszabadulás, és mégis, ez az önátadás szorongó nyugtalansággal terhelt: „El vagyok veszve, azt hiszem.” Még a tiszta egzisztencia is – és ez metafizikai dolog – vesztesként fogadja az elkerülhetetlen, az óhajtott, a hívott halált, mert ahogy egy másik, kései versében írja: „élve érsz valamit, ha érsz. A másik változatot / még nem próbálta ki senki, hitelesen legalábbis” (*A játszótér; Fagyöngy, 1971*).

Szilágyi Domokos *Héjjasfalva felé* című versét kiemelte saját kulturális közegéből, a Petőfi-ünnepségek köréből, és Magyarországon jelentette meg. S ugyan látszat szerint is, meg lényegileg is Petőfi-hommage maga a vers, a záró rész megrendítően és mélyen személyes, s talán a környezetéből való kiemeléssel ezt a privát szférát akarta óvni. Talán, lehet, nem tudom. Mindenesetre a költemény záró része *más*, nem követi a vers addig feszes szerkezetét, logikáját. Itt áthasonul, azonosná válik megszólító és megszólított, a halállal szembenező Petőfi és az ebben a „Petőfi-szerepben” vele azonosságot vállaló, a narrátori szerepet magára öltő Szilágyi Domokos. A szerepazonosulásban Szilágyi „eljátsszik” azzal a helyzettel, amikor a halál már sem nem a bizonytalan idejű jövő időben történik meg, sem pedig egy elhatározott tettet – öngyilkosságot – közvetlenül követ.

Egzisztencialista értelmezésben, „ontológiailag a mártírhálál is öngyilkosság, hiszen választhatta volna az életet, de a kanti etikai imperatívusz erősebb, ez egy metafizikai dolog” – jegyzi meg Szilágyi Domokosra emlékezve Méliusz József. Méliusz meghatározása jól hangzik, de nem föltétlenül pontos. A hős (vagy nevezzük akárkinek) nem a halála előtti pillanatban választja a mártírhálalt, önként vállalt halála a fennállóval szembeni intrazigens magatartásának okszerű és elkerülhetetlen következménye. Pontosan úgy, ahogy a fentebb idézett Székely János írja Petőfiről: „Együtt növekedett az üggyel, már életében képviselőjévé változott. És amikor az ügy veszélybe került, ő is vállalta a veszélyt. Nem lelkesen, nem hejehujázva, mint kiderült, hanem gyötrődve és vonakodva, s *végül színté akarátán kívül odalökve*, de mégiscsak vállalta. És amikor az ügy elbukott, az eszme kihunyott: ő is vele halt” [kiemelés P. Gy.] – ezt az etikai imperatívuszt a vers megerősíti, de – s ez a vers különleges szépsége – a külvilág számára mártírszerepben látható esendő emberi alak gyötrődését, vonakodását is, s végül a minden

evilági kötelékétől megváló egzisztenciának a belátó-vonakodó halálelfogadását is fölmutatja.

A *Héjjasfalva felé* a kései életmű kontextusában a *Törpe ecloga* és az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* versekkel képez paradigmaticus sort. A magyar költészet kultikus alakjait, a Petőfit, Vörösmartyt, Radnótit megidéző költemények mindegyre Szilágyi legfontosabb kérdését teszik föl a költészet hasznáról, a költői szerep betölthetőségéről: érdemes volt-e alárendelni, föláldozni az életet azért az eszményért, amely a maguk személyes életidejében kudarcot vallott. Látszólagos kudarcot, mert mi, utókor értelmet adunk mártírhaláluknak, és tudjuk, hogy az *elvetett mag kikelt*.

JEGYZETEK

¹ Az egyetemes magyar szabadságfogalom az 1848–49-es forradalomhoz és szabadságharc-hoz kapcsolódva formálódott meg a magyarság számára, melynek mindenütt Petőfi a jelképe. Okkal, hiszen némiképp legendásítva úgy kezdődött a forradalom, hogy 1848. március 15-én Petőfi a Nemzeti Múzeum lépcsőjén elszavalta a *Nemzeti dalt*, és úgy végződött, hogy 1849. július 31-én a segesvári csatában hősi halált halt. Spira Veronika a kitűnő *Héjjasfalva felé* vers elemzése kapcsán megemlíti a hetvenes évek magyarországi Petőfi-kultuszát is, az 1972-es március 15-i budapesti tüntetéseket, illetve a tüntetésszámba sorolható megemlékezéseket, a *Petőfi '73* című, Kardos Ferenc rendezte kísérleti filmét. Magyarországon a hetvenes években kezdett formálódni a szellemi ellenállás, amely eleinte a Petőfi-, illetve a március 15-i protest ünneplésekben jelent meg. A Magyarországon ekkortájt formálódó Petőfi-kultusznak azonban határozott aktuálpolitikai üzenete volt, az eltiport 1956-os forradalomra emlékezett az ország; az áthallást erősítette, hogy az ötvenhatos forradalmat is az „oroszok” verték le. Tehát nem a hősi halált halt Petőfi, hanem a győzelmes Petőfi, a szabadság és társadalmi igazságosság költőjének toposza képződött meg, ahogy ezt Utassy József *Zúg március* (1977) című, a korszak kultuszverse is jelzi: „Zúg Március, záporos fény ver, / suhog a zászlós tűz a vérben. // Hüvelyét veszti, borong a kardlap: / úgy kelj föl, mint forradalmad! // Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, // a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!”

² „Az Igaz Szó (240 oldalas!), a Korunk, az Utunk, A Hét, a Művelődés, az Új Élet, a Dolgozó Nő és sok más romániai magyar lap 1969-es Petőfi-számaiban nem csak a romániai magyar szellemi élet képviselőinek legjava vonul fel, s nem csak a kortárs román irodalom jelesei (Alexandru Andrițoiu, Nicolae Balotă, Mihai Beniuc, Teofil Bușecan, Alexandru Căprariu, Victor Eftimiu, Eugen Jebeleanu, Veronica Porumbacu, Aurel Rău, Zaharia Stancu). A szerkesztőségek megszolgálták a magyarországi író-társakat, irodalomtörténészeket, s jugoszláviai, csehszlovákiai magyar írók, irodalomkutatók (Bori Imre, Csanda Sándor, Domokos Sámuel, Fekete Sándor, Király István, Kónya Lajos, Lukácsy Sándor, Martinkó András, Pándi Pál, Sánta Ferenc, Sötér István, Váci Mihály) is beszélnek a Petőfi-örökség időszerűségéről, a Petőfi-kutatás újabb eredményeiről.” = DÁVID Gyula, *Petőfi Sándor emlékezete*, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3561/>

³ Újabb, harmadik, bővített kiadás: DÁVID Gyula, MIKÓ Imre, *Petőfi Erdélyben*, Polis, Kolozsvár, 2023.

⁴ SZÉKELY János, *Több, mint költő = Uő, Egy rögeszme genezise*, Kriterion, Bukarest, 1978, 80–81.

⁵ SPIRA Veronika, *Szilágyi Domokos Héjjasfalva felé című költeményének hermeneutikai értelmezése*, Itk, 1992/2, 321–327. <http://www.spiraveronika.hu/hejjasfalva.pdf>

⁶ LÁNG Gusztáv, *A költő és a szövegek. A vendégszöveg Szilágyi utolsó költeményeiben avagy töprengés elmaradt recepció miatt = „Sajtóértekezlet”. Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából*, VI. *Szilágyi Domokos Napok*, szerk. MUZSNAY Árpád, Szatmárnémeti Kölcsey Kör, [é. n.], 107–116.

⁷ LÁNG, *uo.*, 112.

⁸ SPIRA, *uo.*

⁹ A versről bővebben itt: PÉCSI Györgyi, *A virrasztás értelme. Szilágyi Domokos: Felezőidő = Honvágy egy hazáért*, Nap, Budapest, 2019, 221–233.